

KÁNTOR LAJOS

CSEH GUSZTÁV ÉLETE ÉS KORA

■ Természetesen nem kívánok párhuzamot vonni 19. századi romantikus és realista klasszikusaink, Jókai és Mikszáth, illetve a közel három évtizede elhunyt kitűnő kortárs és barát kolozsvári grafikus, Cseh Gusztáv meg mai monográfusa, a megbízható filosz Csapody Miklós között, amikor ezzel a címmel próbálom kifejezni örömemet a könyv megjelenésén. De annyira adja magát a parafrázis, hogy nem tudok ellenállni neki. A kérdés persze azonnal feltevődik: melyik kor, milyen kor mutatkozik meg ebben az életben, életműben? A Franz Kafkáié, akivel Cseh Gusztáv 1975-ös tollrajzán együtt jelenik meg egy aeroplánon? Vagy a nyolcvanas éveinkre jellemző erdélyi múltidézés, amely a *Hatvan főember* és a *Jeles házak* 60-60 rézkarcot felölelő sorozatát hozta nekünk? Mindkét állítás igaz – erre még polemikusan visszatérek –, csak éppen a történelmet is figyelembe kell vennünk.

A lelkiismeretes monográfiaíró nyilván az ősök számbavételével kezdi a tárgy megközelítését, és már itt bizonyítja kutató historikus alkatát. Talán csak az apa, idősb Cseh Gusztáv mint főiskolai tanár, a grafikus írás mestere mutat a fiú tehetségének alakulása felé, noha az „ifjú” jelző ellen tiltakozó Cseh Gusztáv tőle is alaposan elrugaszkodik – a modernség irányában. A múlt század hatvanas éveinek közepétől ugyanis Erdélyben elsőként az irodalom, aztán a művészetek (elsősorban a képzőművészet, majd a színház) megújulása kezdődik – erről a nyitásról a mai fiatalok nemigen tudnak (akarnak tudni?) –, annak ellenére, hogy Romániára tartósan a zártság, az európai (világ-)törekvésektől való elzárkózás volt jellemző. A kulturális folyóiratok – mindegyiknél a *Korunkat* nevezném meg (elfogultan?) – és a könyvkiadás a pozitív változás lehetőségét, a konzervatívizmusból történő kilépés perspektíváját villantották fel. Az induló fiatalok számára létrehozott Forrás-sorozat ennek a megújító akaratnak és (eleinte legalábbis) kirobbanó tehetségnek a megnyilvánulása; Cseh Gusztávnak ebből a körből származik számos barátja. De nagyon igaz, amit Csapody Miklós alátámaszt, hogy ti. Panek Zoltánnal évtizedekig tartó barátsága (a hatvanas évek elején mindketten „dolgozó nők” is voltak, azaz a nőlap

szerkesztőségében dolgoztak) ugyanolyan fontos Cs. G. művészeti szemléletének alakításában, mint alkati rokonsága és együtt gondolkodása Páskándi Gézával. (Ezeket a párhuzamokat Csapody olyan fontosnak látja, hogy hajlandó folyamatosan három óriás-könyvvel idézni például Paneket!)

Ugyanígy nem hallgatható el Cseh Gusztáv grafikus kibontakozásában a képzőművész társak, az életkorban hozzá nagyon közel állók (talán a tanáraikénál fontosabb) szerepe, alighanem elsőként a Dónát úti műtermek élete, a munka és a szórakozás összekovácsoló közössége legfontosabb alkotó periódusukban. (Utóbbiról mintha kevesebbet tudna a monográfia írója.) Ez a kettő ugyanis nem választható el Gusztáv életében, grafikus pályáján. A korszak egyik legvonzóbb, meghatározó egyénisége volt ebben a tekintetben a nemrég elhunyt festőművész és grafikus Tóth László – egyike azoknak, akik kezdettől ráéreztek Cs. G. tehetségének sajátos voltára, s ebben az irányban írásaival is támogatta barátját (amit Cs. M. idéz is). Deák Ferenc pedig nem csupán műterem-közel barát, hanem mint kiadói művészeti szerkesztő (az Irodalmi, illetve a Kritérionnál) feladatokkal, könyvborítók, illusztrációk rendelésével is elláthatta Cseh Gusztávot – a Tóth Samu-féle kezdeti felkarolás, tanácsok után. És ehhez a fiatal, nagyon tehetséges grafikus csapathoz tartozott Paulovics László, Bardócz Lajos, Árkossy István.

Joggal állíthatja a pályakép előterébe Csapody az 1965-ös kolozsvári főtéri, első egyéni kiállítást. Teljesen indokolt a leíró részletezés, illetve a korai jelentős visszhang, az értékelő kritikák bő idézése. Annál is inkább, mert valóban jó szövegekről van szó, a Tóth Lászlóé mellett a Banner Zoltáné, a Borghida Istváné (a későbbiek közül az Árkossy Istváné, aki a kötet grafikai koncepciójának alakításában is jelentős szerepet vállalt); a korhangulat pontosabb, távlatosabb értelmezése, megjelenítése érdekében pedig Csapody hozzákeres e méltatásokhoz asszociálható Bretter-szöveget és Lászlóffy Aladár-verset is. (Ez a filológusi tájékozottság, érzékenység egyébként a könyv egészét jellemzi, minősíti.) Meggyőző tollrajzok minőségi reprodukcióival igazolja Csapody a

saját állításait és ugyanígy a korabeli elismerő kritikuskókat. Annál érthetlenebb a kötet talán egyetlen szerkesztői-tördelői melléfo-gása, hogy ide helyezték be az *Óriásbálna* (Panek-illusztráció) ráadásul 1974-re datált (a következő oldalon 1967-es keletkezésű-nek mondott), az 1965-ös rajzoktól eltérő felfogású Cseh Gusztáv-grafikáját.

Azért érdemes ezt szóvá tenni, mert a *Cseh Gusztáv* című könyv (2013) mint pontos adattár és antológia is értelmezhető – miközben szépséges, vonzó album és nyilván monográfia. A pályaképnek pedig bizonyára a legizgalmasabb kérdése az avantgárd, az „abszurdoid” (Páskándi kedvenc szóhasználata) és a (visszatérő) hagyományosság szembesítése. Nem kétséges, hogy a szakma – a korabeli (és a mai) fiatalabb képzőművész világ, de a kortárs irodalmárok számottevő része – Cseh Gusztáv „avantgárd” grafikuművészetét értékelte nagyra, azt a szemléletet és művészi kifejezőmódot, amely kétségtelenül rokona Páskándi Géza hatvanas, hetvenes évekbeli költészetének (*Holdbumeráng*, *Tű foka*), prózájának (*Üvegek*), a kiváló lengyelekével rokon drámainak (*Az eb olykor emeli lábát*); és Panek java epikájának is (*A földig már lépésben* – ez a regénycím sajnálatos bakiként egyszer „földi”-ként olvasható...).

Csapody irodalomtörténészhez méltó ráérzéssel Brettert és Egyed Pétert, Láng Gusztávot és Csiki Lászlót idézi a Páskándi-jelenség (és a párhuzamos Cseh Gusztáv-jelenség) megértése végett. Csiki szerint „romániai léte, műve, az »abszurdoidja« a bezártság, vagyis a zsarnokság elleni lázadás volt leginkább, esztétikai és erkölcsi tanulságait tekintve egyaránt. És egyként kivívta a hatalom és a pályatársak egy részének rosszsallását. Szerencsénk, hogy ebből nem a kézenfekvő baljós következtetést vonta le a pályatársi ízlés terrorjáról. Magyarországon aztán, ahol szabadon művelhette volna az »abszurdoidját«, Páskándi a nemzeti érzés és a kisebbségi panasz megszólaltatója lett – és itt csóválták a fejüket az ítések, hatalmasok. Ellenkezés, ellenállás az egész életműve, mindkét szakaszában.” Nos, egy sok tekintetben hasonló váltás – Cseh Gusztáv esetében mindvégig Erdélyben, Romániában (de nagy magyarországi visszhanggal) – grafikusunk számára sokkal szerencsésebben zajlott le. Cseh Gusztávot idehaza nem marasztalták el (még hivatalosan sem!) „abszurdoid” rajzaiért, inkább dicsérték, díjazták, üdvözölték (a kritika érdemi része mindvégig ezt tette); amikor pedig váltott, minden korábbinál nagyobb elismerés övezte „főembereit” és a „jeles házakat” – sőt a hivatalos tiltás sem volt éppen olyan fokú,

mint ahogy a monográfiából következtetni lehet. Mindenesetre többet jelentett az alkotónak a széles közönség és a sajtó, azon belül a szakma részéről érkező fogadtatás, mint a cenzurális akadályoztatás (inkább a reprók közlésében).

Tulajdonképpen nem ez a kérdés, hanem a „váltás” magyarázata, a két szakasz, a két szemlélet viszonya. Az ugyanis nem állja meg a helyét, hogy Cseh Gusztáv „tudatos avantgárd művészi gesztussal ábrázol arc-másokat és épületeket”, mármint a *Hatvan főember* és a *Jeles házak* sorozatában. Csapody ezt a kijelentést még megtoldja két mondattal: „Az avantgárd gesztus hatását fokozza, hogy a sorozatképzéssel újabb műegyüttest, képi szerkezeteinek különálló lapjaiból, mint egy régi, intarziás mintázattal díszített bútordarabot, egyetlen nagy kompozíciót hoz létre. Mind a két sorozat tudatosan archaizáló egyetemes modernségének ez a lényege.” Hát én ezzel szemben azt tartom lényegnek, hogy a hetvenes évek második felében, a nyolcvanas években egyre elviselhetőbb román nacionalista elnyomás, a Ceausescu-diktatúra súlyosbodó éveiben a tiltakozás közérthetőbb képi kifejezését kezdte érezni a maga számára kötelezőnek, ez pedig a sajátos erdélyi múltba fordulás eszközeivel látszott megvalósíthatónak. Vagyis belső-külső parancs volt számára a hangváltás, és ezt nem érezte művészi önfeladásnak. Azt természetesen csak találgathatjuk (noha feltételezhetőnek véljük), hogy Cseh Gusztáv nem követte volna a Páskándi Géza által választott – korántsem művészi kiteljesedést hozó! – utat (nota bene! ő végül nem is akart áttelepülni!); mindenesetre azt a véleményt sem fogadjuk el, amelyet László Gyula képviselt, hogy ti. így kell, így lehet szembeállítani a régebbi Cseh Gusztávot, aki a „gyökerét vesztett világ”-ban „őszintén jól érezte magát”, aztán „jön a Saulusból Pállá változás csodája”, amikor „kisfiára tekintett, s látta, hogy más kötelessége is van, semmint csupán a modern téri-formai-időbeli egybeékelődés szolgálata, a szürrealista látomások világa”. Cseh Gusztávnak e beállítás (szembeállítás) ellen már nem volt módja tiltakozni, ám bizonyára tiltakozásnak tekinthető, ahogy a „képíró” minősítés általánosítását (bizonyos lefokozásként!) fogadta. Csapodynak messzemenően igaza van, amikor a képíróssággal kapcsolatban leszögezi: „az anyaországi sajtó jó szándékú zsurnalizmusa tévedés: nem ő mondta magáról, mások aggatták rá, aztán annyira közkeletűvé lett, hogy rajta is ragadt.” (Benkő Samu helyénvaló archaizáló fogalmazását a *Hatvan főember* és a *Libellus pictus* címlapján ez természetesen nem érinti.)

Ma is vallom, amit Cseh Gusztáv nekrológijában, az *Utunkban* 1985 júniusában leírtam (és amit Csapody a könyvében beidéz): grafikusunk vonalvezetésében kétségtelenül változás következett be, ám ő „Nem vált Saulusból Paulusszá, nem kellett hitet cserélnie, kibújnia a bőréből, hogy azzá a Cseh Gusztávvá legyen, akit valamennyien jól ismerünk a hetvenes-nyolcvanas évekből. Csak éppen tükörbe kellett néznie; és ez a tükör egyszerre többfelől nézett vissza rá: Kafka világából (még kissé homályosan) és Alsócsernátonból, a német barokk idejéből és a kolozsvári utcasarokról. Grafikai kompozíciói hovatovább már nem tetszetősek, hanem döbbenetesebbek voltak, korokat és sorokat kapcsoltak össze, egy lezártnak vélt múltból szenvedélyeket szabadítottak fel.” Azt gondolom, ehhez a pár mondatához hozzá kell olvasni a jeles magyarországi műkritikus, néhai Chikán Bálint 1990-ben megjelent, igaz összegezését: „A provinciális és az egyetemes között a regionális közvetít. Azaz ha a terület sajátosságát a művész szemlélete és kvalitása révén a világ problémájává tudja tágítani, akkor a provinciálisból regionális lesz, s a regionális beépül az egyetemesbe. Példaként: amikor a romániai falu- és múzeum-rendezések következtében bizonytalanná vált a helyi népművészet kinézetének megmenthetősége, akkor egyfajta kultúrmissziós szerepet vállalt a képzőművészet ezek dokumentatív-narratív megörökítésével. Ez a szerepvállalás hasonló az irodaloméhoz. Csakhogy míg az irodalmat nyelvi közege erre predesztinálja, addig a

képzőművészetnél ez kényszer, a provinciális barbarizmus következménye, ami elvonja a művészetet a korszerű, a 20. századi nyelvhasználatától. Amikor Cseh Gusztáv kolozsvári képiró rézbe karcolta hatvan nagy erdélyi személyiség portréját, provinciális feladatra vállalkozott, amely a környezet hazugságainak leleplezésére s a nemzeti emlékezet megerősítésére szolgált. Csakhogy míg a világ más tájainak e feladatra a sokszorosító- és fényképezőgépek álltak rendelkezésére, addig neki évszázados eszközökkel kellett a portrékat újra feldolgoznia.” (Ezt is idézi Csapody.)

Összegező feladatra vállalkozott Csapody Miklós – már-már egy korszakmonográfia lehetséges körvonalait sejtetve. És amikor nem vállalja egy-egy véleménnyel a közvetlen (éles) vitát, beidéz egy-egy cáfoló szöveget – akár a valóban jelentős újító grafikusról, akár a „képiró” fontos szolgálatáról essék szó. Folyamatosan asszociál a kor irodalmából, elgondolkodtató, összehasonlító táblázatokat készít – tartós emlékművet állít Cseh Gusztávnak. Tagadhatatlan (pozitív) elfogultságában lényegében osztozom. És a kolozsvári kiadó, az Exit dicséretében is. Szép könyvet tettek az olvasó asztalára, a könyvtárak polcára, az Idea és a Gloria által jegyzett, a Komp-Press kiadta *Könyv, grafika, könyvművészet* (2011) méltó társát (amelynek egyik főszereplője éppen Cseh Gusztáv).

(Ilyen terjedelmes, mondhatni gigantikus album-monográfiát tartva kézben, hajlamosak vagyunk a sajtó-, azaz korrektúrahírbákat is elnézni.)

